

УДК 343.54

М. Г. Заславська,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

У статті висвітлюються проблеми, пов'язані з кримінально-правовою охороною від насильства в сім'ї (домашнього насильства). Розглядаються питання актуальності криміналізації нових складів злочину за насильство в сім'ї, а також обставин, що обтяжують покарання за такі злочини. Аналізується чинне законодавство, його позитивні та негативні сторони.

Ключові слова: насильство в сім'ї, домашнє насильство, попередження та протидія насильству, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, криміналізація.

Загальновизнаним фактом є те, що насильство в суспільстві тісно пов'язане з домашнім насильством. Члени суспільства, які виростили в умовах насильства, самі стають його носіями. Про гостроту проблеми насильства в сім'ї свідчить як статистика МВС України, так і дані досліджень та громадських організацій. Кількість осіб, що перебувають на профілактичному обліку за вчинення насильства в сім'ї, щорічно зростає і наближується вже до 100 тисяч. І це при тому, що насильство в сім'ї є латентним правопорушенням, а існуюча статистика не відбиває його масштабів. У багатьох випадках як жінки, так і чоловіки, особливо у сільській місцевості, не обізнані з політикою держави щодо неприпустимості насильства у сім'ї. Потерпілі жінки практично не знають своїх прав. У свою чергу, чоловіки у повній мірі не усвідомлюють протиправність своїх дій. Інформація про наявність законодавчого вирішення цього питання часто не відома а ні тій, а ні іншій стороні конфлікту.

Недостатньо поширена інформація про можливі шляхи допомоги потерпілим жінкам – центри, до яких можна звернутися у складній ситуації та

отримати безкоштовну допомогу, адреси урядових і громадських організацій, що опікуються правами жінок, номери телефонів їх «гарячих ліній» тощо. Основними проблемами у попередженні та протидії насильству в сім'ї у правоохоронній та судовій сфері є низька ефективність роботи відповідних органів, в соціальній сфері – катастрофічна нестача притулків і центрів допомоги потерпілим від домашнього насильства та відсутність умов для роботи із кривдниками. Разом із цим спостерігається дуже низький рівень взаємодії між різними структурами на обласному та особливо районному рівнях, а також відсутність системної підготовки фахівців для роботи в цій сфері. Проблеми недостатнього фінансування галузі також мають як негативний наслідок неефективну політику в сфері попередження та протидії насильству в сім'ї.

Дослідженням цих питань у вітчизняній та зарубіжній літературі займалися і займаються О. І. Белова, А. В. Бойко, В. В. Гальцова, Б. М. Головкін, С. Ф. Денисов, В. В. Дзунза, І. М. Доляновська, О. М. Ільяшенко, Ю. В. Петрушенко, П. Г. Пономарьов, І. В. Семиногов, І. О. Топольська, Н. С. Юзикова та ін. Тривалий час проблема насильства в сім'ї вважалася прерогативою усталених звичаїв та традицій і залишалася поза сферою правового регулювання. Будь-яке втручання у сімейні стосунки з боку держави та суспільства вважалось порушенням таємниці приватного життя та категорично не допускалось. І лише в 2001 р. у результаті плідної співпраці парламентарів України з активістами жіночого та молодіжного руху України був прийнятий Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789-III. Це був перший серед країн СНД та Східної Європи комплексний нормативний акт, спрямований на запобігання цьому соціально негативному явищу. Вищеназваний Закон визначає правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї.

Слід підкреслити, що Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» зорієнтований саме на попередження цього негативного явища на його

початковій стадії, поки конфлікт між сторонами не призвів до непоправних наслідків. У разі, коли насильство в сім'ї мало місце, члени сім'ї, винні в його вчиненні, притягуються до кримінальної, адміністративної або цивільно-правової відповідальності згідно з чинним законодавством. Насильством в сім'ї відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї щодо іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. Таким чином, можна виділити такі обов'язкові ознаки насильства в сім'ї:

1) особами, що страждають від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї (тобто цей Закон не поширюється на сусідів, співмешканців, у тому числі розлучених осіб, що продовжують спільно проживати, осіб, що зустрічаються, але не перебувають у шлюбі, тощо);

2) діяння насильника повинне бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства);

3) діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини та громадянина;

4) вина насильника має виявлятися у формі умислу, а не необережності.

У Розділі I Закону («Загальні положення») містяться визначення термінів, що вживаються в Законі: насильство в сім'ї та його форми; жертва насильства в сім'ї, попередження насильства в сім'ї, реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, захисний припис, віктимна поведінка щодо насильства в сім'ї, під якою розуміється поведінка потенційної жертви насильства в сім'ї, що провокує насильство в сім'ї, тощо.

За спрямованістю дій Закон виділяє чотири види насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне, розкриваючи зміст кожного із зазначених видів насильства. Фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення

одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності. Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітнього члена сім'ї. Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю. Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я. Статтею 15 зазначеного Закону передбачено, що члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність.

Що стосується адміністративної відповідальності, то за вчинення суспільно шкідливого діяння, що кваліфікується як насильство в сім'ї, однак не тягне настання кримінальної відповідальності, так як не є суспільно небезпечним, може наставати адміністративна відповідальність. У 2003 р. Кодекс України про адміністративні правопорушення був доповнений статтею 173-2, яка передбачає відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми. Варто відзначити, що абсолютна більшість стягнень, що призначалися судами у випадках скоєння насильства в сім'ї, – штрафи. Так, за статистикою МВС України, у 2014 р. призначені штрафи склали близько 67 % усіх винесених рішень за ст. 173-2 КУАП. Тож після того, як людина написала заяву до міліції на члена своєї родини, вона ще мала сплатити штраф за свого кривдника, оскільки більшість кривдників є безробітними. Штраф б'є не стільки по злочинцю,

скільки по родині, таким чином, жертва домашнього насильства страждає двічі. І вказана обставина часто утримувала жертв сімейного насильства від звернень до міліції, оскільки від цього страждала передусім сама родина. Таким чином, штраф, як і виправні роботи з відрахуванням двадцяти відсотків від заробітку, мали досить низький виховний та профілактичний ефект. П'ятого березня 2015 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо врегулювання питання відповідальності за вчинення насильства в сім'ї» № 187-VIII, згідно з вимогами якого посилено відповідальність за вчинення насильства в сім'ї. Так, із санкції ст. 173-2 КУпАП виключено такі види адміністративних стягнень, як штраф та виправні роботи з відрахуванням двадцяти відсотків від заробітку. У відповідності до вимог чинного законодавства особа може понести відповідальність у виді громадських робіт на строк від тридцяти до сорока годин або адміністративного арешту на строк до семи діб. Ті самі дії, вчинені особою повторно протягом року, тягнуть за собою громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

На відміну від Кодексу України про адміністративні правопорушення, в Кримінальному кодексі України відсутня окрема стаття, яка б установлювала кримінальну відповідальність за таке порушення прав людини, як насильство в сім'ї. Водночас чимало статей КК України передбачають склади злочинів, що можуть бути вчинені щодо особи, виступаючи проявами різних форм насильства в сім'ї. До цього переліку можна віднести статті 115–123, 125, 126, 127, 129, 135, 136, 146, 150, 150-1, 152, 153, 154, 155, 156, 164, 165, 166, 167, 194, 195, 301, 303, 304, 323 КК України. Останні два роки в Україні йде плідна робота, спрямована на приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Так у 2013 р. був зареєстрований проект Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2539. Так само у другому кварталі 2016 р. Україна планує ратифікува-

ти Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульську конвенцію). Рішення України стосовно приєднання до Стамбульської конвенції прийнято ще 2011 р., коли Конвенцію було підписано. Ця Конвенція зосереджує заходи і політику навколо трьох основних елементів: запобігання актам насильства щодо жінок, захисту від таких дій та кримінальної відповідальності винних. Що вимагає від українського законодавця Стамбульська конвенція? Передусім необхідно виділити домашнє насильство в окремий склад злочину – «Домашнє насильство», що має встановити відповідальність за вчинення систематичних актів фізичного насильства, пов'язаних із певними формами психологічного, економічного та сексуального насильства. Дослідження, проведене Л. Ф. Бурлачук, виявило, що більшість респондентів (як чоловіків, так і жінок) вважають насильством фізичні дії проти жінки, сексуальне насильство (згвалтування й примус робити сексуальні послуги, використовуючи підлегле становище жінки), примус до вживання наркотиків і алкоголю, а також погрози й залякування. Домашнє насильство має місце, якщо партнер ображає й принижує жінку, не дозволяє їй бачитися з подругами й родичами, б'є або кричить і загрожує побоями, б'є дітей, змушує жінку займатися сексом проти її волі, не бажає, щоб жінка працювала, змушує її думати, що тільки він може правильно розпоряджатися сімейними грошима, постійно критикує, вселяє почуття провини перед дітьми й використовує дітей для опосередкованого насильства. Воно має місце, якщо жінка в родині боїться свого партнера, відчуває себе самотньою, в усьому звинувачує тільки себе, махнула на себе рукою й живе, підкоряючись тільки почуттю боргу.

Досліджуючи проблеми удосконалення норм Особливої частини КК, що впливають на відповідальність за насилля в сім'ї, П. Г. Пономарьов та А. Н. Ільяшенко порушують низку питань, які доцільно розглянути через призму їх актуальності щодо КК України. Практика застосування КК України 2001 р. показує, що з'явилося чимало нових проблем, які пов'язані з недо-

сконалістю конструкцій тих кримінально-правових норм, що частіше за все вживаються при кваліфікації насильницьких діянь, які вчиняються щодо членів сім'ї. Розглянемо ті з них, що викликають найбільший науково-практичний інтерес із точки зору більш ефективного кримінально-правового захисту членів сім'ї від насильницьких посягань.

Вивчення слідчо-судової практики показало, що нерідко насильницькі злочини вчиняються в процесі захисту членів родини або інших близьких родичів від злочинних посягань. Однак судами ця ситуація далеко не завжди визнається обставиною, що пом'якшує покарання винного. Сформоване положення, на думку автора, не відповідає принципу соціальної справедливості.

Варто доповнити ст. 66 КК України новою обставиною, яка пом'якшує покарання, – «вчинення насильницького злочину при захисті члена своєї сім'ї чи іншого близького родича». Залишилася невирішеною в КК України проблема вчинення насильницького злочину щодо членів сім'ї та інших близьких родичів як обставина, що обтяжує покарання. На теперішній час аналогічні обставини враховуються як обтяжуючі в низці зарубіжних країн. Наприклад, згідно зі ст. 24 КК Іспанії зазначається, що обставина є обтяжуючою, якщо потерпілий є чоловіком або особою, що перебуває в близьких стосунках подібного характеру з потерпілим, а також перебуває у спорідненні по висхідній та низхідній лініях, за походженням або усиновленням. Отже, виходячи з вищесказаного, пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 67 КК України новою обставиною, що обтяжує покарання, – «вчинення насильницького злочину щодо члена своєї сім'ї чи іншого близького родича».

Новою проблемою є застосування до осіб (які вчинили насильницькі злочини проти своїх дітей та підопічних) специфічного покарання, що здатне позбавити потерпілих від подальшого кримінального насильства з боку батьків, опікунів та піклувальників.

Із цією метою варто доповнити статті 51 та 52 КК України новим видом додаткового покарання – позбавлення батьківських прав, прав на опіку

та піклування. Позбавлення батьківських прав, прав на опіку та піклування існує як кримінальне покарання в низці країн (статті 131-26 КК Франції, ст. 46 КК Іспанії). Застосування цього додаткового покарання дозволить захистити неповнолітніх від насильства батьків, опікунів і піклувальників, що буде суттєвим етапом кримінально-правової охорони їх прав і законних інтересів від кримінального насильства в сім'ї.

Враховуючи викладене, необхідно розуміти, що проблема сімейного насильства на сьогодні надзвичайно важлива передусім тому, що сім'я є основою суспільства. Тому вона має перебувати під особливим захистом держави. Адже не викликає жодних заперечень той факт, що насильство й жорстокість у сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в ній, а й становлять одну з передумов виникнення злочинності в суспільстві загалом та є джерелом формування злочинної особистості, зокрема. Саме тому приведення у відповідність до положень актів права ЄС переліку підстав, за якими забороняється домашнє насильство, включаючи заборону дискримінації на ґрунті сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, розширення переліку форм дискримінації є запорукою того, що Україна успішно витримає тест на відданість європейським цінностям. Адже захист і безпека будь-якої людини як у публічній площині, так й у сфері сімейних відносин, є безумовним пріоритетом сучасної європейської держави.

Заславская М. Г. Вопросы уголовно-правовой защиты от насилия в семье

В статье автор анализирует актуальные вопросы уголовно-правовой защиты от насилия в семье (домашнего насилия). Рассматриваются вопросы актуальности криминализации новых составов преступления за насилие в семье, а также обстоятельств,отягчающих наказание за такие преступления. Анализируется действующее законодательство, его положительные и отрицательные стороны.

Ключевые слова: *насилие в семье, домашнее насилие, предупреждение и противодействие насилию, административная ответственность, уголовная ответственность, криминализация.*

Zaslavska M. G. Problems of the Criminal Law Protection from the Family Violence

The article is devoted to the current issues of the criminal law protection from the family violence (domestic violence). The author distinguished problems of the currency of criminalization of new criminal offences in the sphere of the family violation and aggravating factors of the penalty for such crimes. The current legislative and its positive and negative sides.

Key words: *violence in a family, domestic violence, violence prevention, administrative liability, criminal liability, criminalization.*